

УКРАЇНСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКА КОНФРОНТАЦІЯ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ТА РУМУНСЬКОМУ ФРОНТАХ У КІНЦІ 1917 р. – НА ПОЧАТКУ 1918 р.

© Зінкевич Р.Д., 2012

Досліджено та проаналізовано становище, яке склалося на Південно-Західному і Румунському фронтах після приходу більшовиків до влади в Росії, ставлення до цих подій Центральної Ради та початок більшовицької військової агресії проти УНР у кінці 1917 р. – на початку 1918 рр.

The state which took place at the South-West and Rumanian fronts after Bolsheviks had come to power in Russia, the attitude of Tsentralna Rada to these events and the beginning of Bolshevik military aggression against Ukrainian People's Republic at the end of 1917 – beginning 1918 have been investigated and analyzed.

Більшовицький переворот у Петрограді започаткував якісно новий етап взаємин між більшовиками і представниками Центральної Ради на Південно-Західному та Румунському фронтах. Більшовики стояли на позиціях відновлення Російської унітарної держави, прикриваючись різними інтернаціоналістичними гаслами і вважали себе єдиним загальноросійським урядом. У той час, як Центральна Рада стояла на демократичних позиціях і виступала за федеративний устрій майбутньої Російської держави. Про це яскраво свідчить прийнятий Центральною Радою III Універсал, який проголошував Українську Народну Республіку у федеративному зв'язку з Росією. Центральна Рада вважала, що більшовицький уряд не може претендувати на загальноросійське визнання через те, що він був однопартійним і не відображав справжньої політичної ситуації, що склалася в Росії, і у його формуванні не брали участь представники вже існуючих національних урядів. Така політика Центральної Ради не влаштовувала більшовиків, які вимагали від неї визнання їхнього уряду як загальноросійського. Тому суперечність між більшовицькою Росією та УНР охопила не тільки тил, але і Південно-Західний та Румунський фронти, що проходили на території України.

Після Жовтневого більшовицького перевороту у Петрограді конфронтація між політичними силами у діючій армії переросла у відкритий збройний конфлікт. Одна з перших таких сутичок відбулася ще в листопаді під Вінницею між більшовицько налаштованими частинами Волинського полку та Українським стрілецьким дивізіоном 34-го армійського корпусу, що підпорядковувався Центральній Раді. Солдати Волинського корпусу були захоплені, обеззброєні, посаджені у вагони і вивезені у Росію. Це саме було зроблено з солдатами, що несли охорону станції Козятин [1, с. 49]. Обеззброєні і вислані також були ешелони з солдатами Кексгольмського полку.

Раднарком присвоїв собі право на загальноросійський уряд. Тому позиція Центральної Ради стосовно нього була, на його думку, антирадянською. Унаслідок цього, відносини між обома сторонами почали загострюватись. Особливо вони погіршились, коли Центральна Рада віддала наказ своїм військам не пропускати більшовицьких частин на Дон. За наказом Генерального Секретаріату були розібрані залізничні шляхи на кордоні з Росією, а також там зосереджені українські військові частини. Без згоди Генерального Секретаріату заборонялось вивезення продуктів з України в Петроград і Москву, на Західний і Північний фронти.

У листопаді 1917 р. формування українізованих частин Південно-Західного і Румунського фронтів набуло масового характеру. П'ять корпусів провели часткову або повну українізацію. Були українізовані на цих фронтах 6-й, 11-й, 32-й, 34-й та 41-й армійські корпуси [2, с. 51]. До того ж стало очевидним, що відносини між Радою Народних Комісарів і Центральною Радою поступово

переростають у збройний конфлікт. У результаті цього 3 грудня 1917 р. більшовицький головнокомандувач Н.В. Криленко наказав заборонити українізацію армії. Більшовики повели шалену агітацію серед українців уже виділених частин війська. Настав час найбільшого розкладу української військової сили, що вже створилась. Українські частини потрапили під невгавуючу більшовицьку агітацію, яка не гребувала брехнею, обманом і демагогією.

До того ж у тилу Південно-Західного фронту вже почалася відкрита боротьба між більшовицько налаштованими частинами і військами Центральної Ради. У ніч на 29 листопада 1-ша Українська Сердюцька дивізія за наказом Симона Петлюри роззброїла більшовицькі частини Київського гарнізону, які готувались до повстання у Києві, завантажила їх у вагони і відправила до Москви. 30 листопада за наказом Центральної Ради були заарештовані більшовицькі ватажки на чолі з Л.Л. Пятаковим, але пізніше вони були звільнені [3, с. 14; 4, с. 380]. У той час 1-ша дивізія мала в своєму складі 1-й Сердюцький імені Б. Хмельницького, 2-й Сердюцький імені П. Полуботка, 3-й Сердюцький імені П. Дорошенка, 4-й Сердюцький імені П. Богуна, 1-й Сердюцький кінний "Вільної України" полки, Сердюцький імені Т. Шевченка та Сердюцький "Смерті" курені [5, 3 грудня]. Для поширення своєї агітації серед армії більшовики створювали спеціальні секції, які вели пропаганду серед солдатів тієї чи іншої національності. Так, наприклад, в Одесі діяла група "українських більшовиків", що проводили роботу серед українських частин [6, с. 62]. Це дало великий ефект більшовикам, у той час як українські партії не звертали достатньо уваги на агітацію в армії, що пізніше призвело до розкладу військових українських частин.

18–24 листопада у Бердичеві проходив надзвичайний з'їзд Південно-Західного фронту. Серед 684 делегатів більшовиків було 269, російських есерів – 225, меншовиків – 50, українців – 80, позапартійних – 60. Як бачимо, жодна партія не мала більшості, а тому напрям з'їзду залежав від менших партій, які переважно йшли за есерами. У складі президії з'їзду були представники від українських партій [5, 21 листопада]. На з'їзді Виконавчий Комітет Південно-Західного фронту передав політичну владу на фронті надзвичайному фронтовому з'їзду, а з'їзд доручив керувати фронтом президії з'їзду у тісному контакті з українською фронтовою радою. З'їзд визнав Центральну Раду органом влади УНР в центрі і на місцях до сформування влади Українськими Установчими зборами. Вищим політичним органом армії визнано загальноармійський комітет, який мусить взяти в свої руки політичну владу і контроль над оперативною діяльністю у контакті з Генеральним військовим секретарством Української Народної Республіки [7, 23 листопада]. У кінці листопада відбувався Український військовий з'їзд Румунського фронту [8, № 22-23].

Симон Петлюра, який тоді ще був Генеральним Секретарем Військових Справ, підняв питання про організацію з Південно-Західного та Румунського фронтів єдиного Українського фронту та почав відкликати до нього зукраїнізовані підрозділи з інших фронтів. 4 грудня 1917 р. згідно із наказом Генерального Секретаріату генералу Д.Г. Щербачову передавалося командування Українським фронтом. Сам же Д.Г. Щербачов, відповідно до наказу, підпорядковувався безпосередньо Українській Народній Республіці [9, ф.2126, оп.5, спр.154, арк.464; 5, 6 грудня; 7, 6 грудня], хоч С. Петлюра вимагав, щоб війська Українського фронту підкорялися "наказам, що виходять від Військового генерального секретаріату". Розпорядження Ставки і Верховного головнокомандувача вважалося можливим виконувати лише у випадку, "якщо вони будуть схвалені Генеральним Секретаріатом Української Республіки" [10, № 23]. Усі накази революційної Ставки про виборні засади відмінялись [9, ф.2067, оп.І, спр.3811, арк.357]. Також Генеральний секретар військових справ С. Петлюра звернувся з відозвою до українського війська, в якій говорилося, що значна частина російського війська, що перебуває на Україні, не визнає Центральної Ради, а на Київ послано більшовицький полк. Секретаріат змушений був роззброїти деякі більшовицькі відділи, що загрожували столиці України, і закликав "...українських вояків стати на сторожі прав Української республіки, не давати ворожому нам військові переїздити по залізниці, боротися з погромами, грабінниками" [5, 3 грудня]. Також С. Петлюра наказав не виконувати жодних розпоряджень прапорщика Криленка і його комісарів або більшовицьких комітетів [7, 6 грудня]. Як бачимо з вищевикладених фактів, відносини між Центральною Радою і Радою Народних Комісарів з кінця

листопада і, особливо на початку грудня 1917 р., набували характеру відкритих збройних дій. У зв'язку з цим постало питання про їх взаємовідносини у цьому конфлікті, що почався.

4 грудня 1917 р. Раднарком пред'явив "Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради". Він вимагав від Центральної Ради відмовитися від спроб дезорганізації фронту, не пропускати на Дон і Урал козачі частини, припинити роззброєння більшовицьких полків і гвардійських загонів, які грабували місцеве населення України, і негайно повернути їм відібрану зброю. Більшовицький Раднарком заявив, що у разі невиконання цих вимог буде "вважати Раду у стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні" [11, 29 березня]. "Маніфест" був схвалений I Краєвим (обласним) більшовицьким з'їздом, що проходив у Києві на початку грудня 1917 р. [12, с.421]. Хоча на з'їзді Рад селянських робітничих і солдатських депутатів України, який почав свою роботу 4 грудня 1917 р. у Києві, більшовик В. Шахрай (прапорщик, що перейшов від українських соціал-демократів до більшовиків) відмітив, що фракція більшовиків вважає ультиматум за якимсь непорозумінням, що інцидент треба ліквідувати без проливання крові, і що Рада Народних комісарів сама ж визнала УНР, і що в її відозві немає гладких нападів на українців і на Україну [13, с. 221]. Це був тактичний хід більшовиків, щоб перетягнути з'їзд на свій бік. Але з цього нічого не вийшло, бо в президію з'їзду не було обрано ні одного більшовика. До її складу увійшли 9 українських есерів, 3 українські соціал-демократи і по одному представнику від російських меншовиків від Південно-Західного фронту і Чорноморського флоту [14, 6 грудня; 13, с. 220; 7, 6 грудня].

Для Центральної Ради такі умови "Ультиматуму" були неприйнятні, про що було заявлено нею у відповідь на ультиматум Петроградського Раднаркому. Своєю відмовою вона мотивувала тим що: призупинення українізації війська означало б припинення створення своєї армії, а заборона пропуску козачих військ, які демобілізувались і повертались на Дон, поставило б її у стан війни з ними. Не погодилася Центральна Рада припинити роззброєння червоногвардійських загонів, посилаючись на те, що в протилежному випадку УНР, як суверенна держава, змушена була б утримувати на своїй території війська чужої держави, які порушують її закони і втручаються у внутрішні справи [15, с. 86].

Негативна відповідь на ультиматум формально означала, що Центральна Рада і Раднарком з 4 грудня 1917 р. знаходяться у стані війни, хоча офіційно більшовики війни не оголосили і це часто вносило дезорганізацію у війська, які підпорядковувались Центральній Раді. Вони не знали як поводитись з більшовицькими військами, які наступали на Україну. Обидві сторони ще з більшою енергією розгорнули агітацію серед солдатів, щоб перетягнути їх на свій бік у конфлікті, який усе більше розпалювався. У зверненні до військ Південно-Західного і Румунського фронтів від 5 грудня 1917 р. Генеральний Секретаріат звинуватив більшовицький уряд у дезорганізації фронту. Оскільки Раднарком ще 7 листопада звернувся з пропозицією до воюючих країн укласти перемир'я, чим намагався завоювати симпатію у солдатів фронту, Генеральний Секретаріат не міг зігнувати цей факт, і на засіданні Малої Ради було вирішено звернутися до генерала Д.Г. Щербачова з вимогою негайно приступити до переговорів про перемир'я на фронті [16, ф.4079, оп.І, спр.4, арк.28]. Генеральний Секретаріат у своєму зверненні від 5 грудня 1917 р. також пообіцяв, що "з цього дня бере справу перемир'я в свої руки і буде вести його самим рішучим чином" [9, ф. 2158, оп.2, с.248, арк.467].

Після одержання ультиматуму Ради народних комісарів С. Петлюра, після порозуміння з Радою вільного козацтва, видав наказ про мобілізацію вільного козацтва по усій Україні. Вільне козацтво мало доглядати за порядком по містах та залізницях [5, 6 грудня]. З протестом проти ультиматуму виступили делегати Другого фронтового з'їзду українців Північно-Західного фронту і Українська військова рада 32-го корпусу [5, 8 грудня; 7, 8 грудня].

Тим часом на Румунському фронті почалась активна боротьба з більшовиками. В ніч з 3 на 4 грудня Д.Г. Щербачов заарештував ревком Румунського фронту і передав владу українським комісарам – органу, що був сформований українськими політичними партіями, і повинен був займатися створенням українських частин. Він діяв при Штабі фронту [9, ф.2067, оп.1, спр.3870,

арк.57]. Проте більшовики знову організували ревком у Соколах. Д.Г. Щербачов пішов на переговори з ними. Він запропонував організувати нараду з представників українських комісарів і більшовиків. Під час наради більшовики були заарештовані, серед них і комісар Румунського фронту С.Г. Рошаль, що був направлений Раднаркомом, якого Щербачов наказав розстріляти. Українські війська захопили у всі штаби Румунського фронту, починаючи з полкових, корпусних, армійських, разом з усім технічним апаратом, телеграфом та радіотелеграфом. Війська Центральної Ради також захопили штаб Київського військового округу. Командувачем округу був призначений полковник Павленко.

На початку грудня загони Центральної Ради стали відкрито роззброювати більшовицько налаштованих солдатів на фронті. На Південно-Західному фронті українське військо 3 грудня зайняло штаб округу, залізничну станцію і 9 автомобілів, які належали більшовикам [5, 6 грудня; 7, 6 грудня]. Але над Центральною Радою нависла серйозна загроза захоплення її і Києва збільшовизованими військами. У кінці листопада – на початку грудня, фронт покидає збільшовизований 2-й гвардійський корпус на чолі з начальником так званого західного загону Фейербенда і здійснює наступ на Вінницю, Житомир та йде на Київ [17, с. 87]. У той час на Правобережній Україні Центральна Рада зосередила значні сили: 1-й Український корпус генерала П. Скоропадського (16 тисяч багнетів, 72 гармати), а також різні дрібні частини, чисельність яких сягала близько 3 тисяч бійців. 1-й Український корпус був організований з військ 34-го армійського корпусу старої російської армії на початку осені 1917 року. Цей корпус мав дві боєздатні піші дивізії – 1-шу (104-ту) та 2-гу (153-тю), які мали 8 полків. Очолював корпус генерал-лейтенант Павло Скоропадський. На чолі Штабу корпусу стояв генерал Я. Сафонів. Тут працювали полковники І. Полтавець-Остриця та В. Зеленецький, ротмістр В. Кочубей, штабс-капітан М. Серeda [18, ч.11]. Більшовицький головнокомандувач прапорщик Криленко телеграмами наказав Українському корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський, йти на фронт. Скоропадський не підкоряється наказу і йде не на фронт, а боронить Київ. Він розташовує свої дві дивізії на залізничних лініях Жмеринка-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка-Вапнярка [19, с. 45–47]. 4 грудня корпус Скоропадського роззброює на станції Козятин шість ешелонів гвардійського збільшовизованого корпусу, що йшов на Київ проти Центральної Ради [7, 6 грудня]. 6 грудня українські частини у Білій Церкві роззброїли місцеві більшовицькі відділи, також був роззброєний відбірний відділ більшовиків з 250 осіб між Рівно і Шепетівкою [7, 8 грудня]. Завдяки маневру корпусу генерала Скоропадського столиця була очищена від більшовиків.

Владу більшовиків на Південно-Західному фронті та загалом на Правобережній Україні, як і у прифронтовій смузі, підтримував Військово-революційний комітет, який розміщувався у Бердичеві. Цей комітет був створений 24 листопада 1917 р. з 17 більшовиків та 18 представників інших блоків та партій. Військово-революційний комітет, цілковито ігноруючи Генеральний Військовий секретаріат, за згодою прапорщика Криленка усюди почав призначати своїх пробільшовицьких командирів. Командиром Особливої армії став найлояльнішим до більшовиків генерал В. Єгор'єв, VII – капітан В. Триандафіллов, VIII – прапорщик Александрович, XI – полковник О. Єгоров. Крім того, кожна армія створювала свій більшовицький Військово-революційний комітет, якому беззаперечно мусили підпорядковуватись новоявлені командарми. Мали армійські військово-революційні комітети свої власні збройні сили – збільшовичені корпуси. У VII армії це був 2-й Гвардійський корпус, який згодом очолила більшовичка Є. Бош, у VIII – 12-й корпус на чолі з підполковником М. Кропивнянським, у Особливої – 1-й Туркестанський корпус, командиром якого був обраний радами солдатів полковник П. Благовещенський.

Очевидно, що така ситуація, коли на Південно-Західному фронті готувався заколот проти Центральної Ради, ніяк не могла влаштувати українську владу. А тому командувач 1-м Українським корпусом генерал П. Скоропадський вирішив завдати удару першим. Прагнення Скоропадського активно підтримав комісар Центральної Ради на Південно-Західному фронті прапорщик Аполлон Певний. Потрібно було розгромити Військово-революційний комітет Південно-Західного фронту. Це давало змогу позбавити більшовиків централізованого керівництва. Операція була покладена на 1-шу (104-ту) дивізію. Керувати нею мав безпосередньо полковник Капустянський та прапорщик

Золотаренко, якому у розпорядження були передані 415-й та 416-й полки. Спочатку М. Капустянський вирішив цілковито очистити від здеморалізованих військ залізницю Шепетівка – Старокостянтинів. Наступ був призначений на 3 грудня 1917 р. Загін М. Капустянського провів операцію дуже швидко та блискуче. 3 грудня були взяті Шепетівка та Старокостянтинів. Тут Капустянському вдалося розігнати Військово-революційний комітет XI армії та захопити до полону майбутнього радянського маршала, призначеного більшовиками командармом, полковника О. Єгорова. Наступного дня бригада полковника М. Капустянського увійшла до Бердичева, де був розгромлений Військово-революційний комітет Південно-Західного фронту. Оскільки в Бердичеві не було відповідної кандидатури, замість радянських ставленників місце начальника штабу Південно-Західного фронту обійняв полковник Капустянський [20, с. 24]. Командуювачем фронту став помічник комісара Центральної Ради А. Певного прапорщик Кудря.

Події, що розгорталися, ніяк не могли подобатись більшовикам Південно-Західного фронту. Після розгрому фронтового ВРК ці обов'язки перебрав на себе Військово-революційний комітет VII армії, який знаходився в містечку Бар. М. Капустянський, зайнявши Проскурів та захопивши там деякі установи VII-ї армії, вирішив, що він розігнав штаб та армійський ВРК. В такий спосіб Військово-революційний комітет VII армії залишився керувати більшовиками всього фронту. Він одразу почав збирати сили для походу проти 1-го Українського корпусу.

З вищеподаного матеріалу ми бачимо, що вже почалася відкрита збройна боротьба між військами Центральної Ради і більшовиками. 8 грудня більшовицький ревком армії звертається до війська з закликом виступити проти Центральної Ради [21, с. 75]. З 10 на 11 грудня українські частини захоплюють штаби IV, VI, VII армій Румунського фронту і XI армії Південно-Західного фронту [22, с. 221]. Проте Центральній Раді не вдалося захопити штаби VIII і Особливої армій. Збільшовизовані ревкоми цих армій почали першими активні військові дії проти неї [4, с. 495].

З метою ізоляції своїх солдатів від більшовицького впливу 17 грудня С. Петлюра видає наказ, в якому пропонувалося "всім великоросам-солдатам і офіцерам, що визнають Українську Народну Республіку і її уряд, виділитись з більшовицьких частин в особливі російські частини для несення служби на Українському фронті" [9, ф. 2067, оп. 1, с. 2927, арк. 24]. У частинах фронту почалося створення інституту національних комісарів. Генеральний Секретаріат розпорядився, щоб усі військово-революційні комітети негайно передали їм свої повноваження [9, ф.2158, оп.2, с.248, арк.468].

Тим часом між більшовицько налаштованими частинами фронту і збройними формуваннями Центральної Ради продовжувалась відкрита боротьба. Активні військові дії між ними розпочалися 7 грудня 1917 р., коли голова більшовицького ревкому Особливої армії Ю. Гузарський віддав наказ 1-му Туркестанському корпусу арештувати корпусну українську раду і почати боротьбу з її військами в районі Здолбунова. Проте більшовицьким військам не вдалося захопити місто. 13 грудня збільшовичені частини 1-го гвардійського корпусу, 2-га Фінляндська дивізія, 294-й Березенський полк і загони Червоної гвардії за наказом ВРК VII армії зайняли Жмеринку [23, с. 105]. Війська Центральної Ради намагалися блокувати фронтові частини, не дати їм можливості просуватися через Україну в тил. Більшовицькі частини Особливої і VII армії почали пряму збройну боротьбу з українськими частинами, що були у цьому районі.

А в цей час збільшовичені підрозділи надто нерішуче та навпомацки наближались до Вінниці, опинившись в її околицях лише 14 грудня 1917 р. До них прибули на переговори делегації від 609-го, 610-го та 611-го полків 2-ї (153-ї дивізії), а також донських і уральських козаків з пропозицією про мирні переговори. Їм було заявлено, що такі переговори можуть відбутись тільки у тому разі, коли частини 153-ї дивізії відмовляться від підтримки Центральної Ради. Однак така умова була відкинута. У ніч на 15 грудня частини 611-го полку в містечку Браїлові оточили та роззброїли два батальйони 4-го гвардійського Стрілецького полку та 2-ї батареї. Кексгольмський полк побоявся надати допомогу своїм товаришам. У цей час до активних дій перейшов 612-й Гайдамацький полк, який почав тиснути на Гвардійський корпус з боку Вапнярки [24, с. 130]. Гвардійці змушені були повернутись до Жмеринки, де зайняли оборонні позиції.

15 грудня 1917 р. під керівництвом більшовиків полки 19-ї дивізії 12-го армійського корпусу почали боротьбу з військами Центральної Ради в районі Кам'янець-Подільського. Вони захопили штаб корпусу в місті Жард'є, арештували командира корпусу генерала Аржієва, а також подільського комісара Центральної Ради Степуру [25, с. 146]. До збройної боротьби з Центральною Радою закликав і ревком XI армії.

У цей самий час до Рівного, де розташовувався штаб та ВРК 11-ї армії, прибув українізований курінь "Смерті" 102-ї дивізії, який називав тепер себе "Гайдамацьким куренем" [26, с. 192]. Гайдамаки зайняли ключові установи Рівного та виставили по місту караули. І незважаючи на те, що вони так і не заарештували ВРК, цього на той момент було цілком достатньо.

Активізувалась боротьба політичних сил і на Румунському фронті. Внаслідок демагогічної агітаційної роботи більшовиків солдати окремих частин все частіше стали висувати їх делегатами на наступний II з'їзд Румчероду. З'їзд проходив з 10 по 23 грудня в Одесі. Більшість делегатів з'їзду були більшовиками і в своїх виступах вони закликали солдатів до боротьби з Центральною Радою, генералом Д.Г. Щербачовим. З'їзд не визнав Центральної Ради. У новому складі ЦВК Румчероду зі 160 осіб 70 були більшовики, 55 – есери, 23 – представники селянських організацій, 32 – з інших партій [23, с. 465, 472]. З'їзд зажадав зміщення з посади головнокомандувача генерала Д.Г. Щербачова.

На Румунському фронті військам Центральної Ради вдалося захопити штаб фронту в Могильові-Подільському, але проти них більшовики направили свої дивізії. Їм вдалося захопити штаб і 19 грудня ревком заявив, що всю владу в армії бере в свої руки [27, с. 90].

12 грудня в Харкові більшовики проголошують Українську Радянську Республіку. Проголошення це мало формальний характер і фактично було використане більшовиками для збройного втручання на Україні проти Центральної Ради і Української Народної Республіки. Уряд Радянської України – Народний Секретаріат – не мав збройних сил, щоб вести боротьбу з Центральною Радою, і не репрезентував центральної влади на Україні. Тому створена Українська Радянська Республіка не могла розглядатися як держава, що має усі необхідні атрибути суверенітету: територію, армію, міжнародне визнання, а її уряд дуже невиразно уявляв собі її суверенітет. Натомість УНР мала усі атрибути суверенної держави, а її уряд чітко усвідомлював завдання будівництва суверенної національної держави.

На Правобережній Україні з 15 грудня 1917 р. по 26 грудня 1918 р. встановилося затишшя.

З кінця грудня 1917 р. і, особливо з січня 1918 р., боротьба Центральної Ради з більшовиками досягла свого апогею. Її війська зайняли стратегічні пункти: Шепетівку, Здолбунів, Сарни і Коростень. Внаслідок цього збільшовичені частини Особливої армії, які перейшли на бік більшовиків, опинилися в оточенні. Становище їх було настільки серйозним, що Ставка, в якій панували більшовики, перекинула в Особливу армію з півночі частини 21-го і 36-го армійських корпусів. Ці корпуси разом з бронемашинами вирушили з району Лунинець в Білорусії на Калиновичі, щоб зайти у тил військам Центральної Ради і заблокувати Особливу армію. Фактично, це була пряма військова інтервенція проти УНР. Війська Центральної Ради почали наступати через Сарни на Коростень і Шепетівку. Гайдамацькі загони на чолі з комісаром Центральної Ради Ангелом в ніч на 31 грудня напали на Рівне, де проходив з'їзд Південно-Західного фронту. Вони заарештували 40 делегатів з'їзду [28, с.116]. Але 1 січня 1918 р. війська Центральної Ради змушені були покинути місто під тиском більшовицьких військ, що одержали підмогу. Більшовики підтягнули під Рівне бронепоезд і ешелон солдатів.

У грудні в середині самої Центральної Ради починає загострюватися політична боротьба. Особливо це проявляється у політичних суперечностях між С. Петлюрою і В. Винниченком. І хоча вони двоє належали до Української соціал-демократичної робітничої партії, але в цей час у них вже було різне ставлення до військового питання. Петлюра починає розуміти, що треба створити дисципліновану регулярну Українську армію, і все для цього робить, а Винниченко виступає проти цього. 17 грудня на засіданні фракції українських соціал-демократів Центральної Ради Генеральний

секретар військових справ С. Петлюра заявляє, що за особистими мотивами він подає у відставку [5, 19 грудня]. На його місце був поставлений Микола Порш [13, с. 373].

20 грудня 1917 р. Генеральний військовий секретаріат призначив полковника Ю. Капкана командувачем Українською армією для боротьби з військами Раднаркому. Йому ж було доручено формування загонів "вільного козацтва" в Києві [9, ф.2067, оп.1, с.3811, арк.514]. У кінці листопада Генеральне Секретарство військових справ постановило утворити Генеральний Військовий штаб, на чолі якого був поставлений генерал Борис Боровський [14, 22 грудня]. Помічником Генерального Секретаря військових справ Генеральний Секретаріат призначив поручника В. Кедровського [14, 2 січня]. 1 січня 1918 р. наказом Центральної Ради було утворено при Генеральному Секретаріатові Військових справ Комітет з демобілізації армії, який мав керувати демобілізацією військ Українського фронту і ліквідацією таких інстанцій, як Земельний та Городський Союзи, Продовольчі Комітети та ін. [10, № 7; 13, с. 373–374].

Також загострюються відносини між генералом П. Скоропадським і лідерами Центральної Ради, зокрема з Винниченком. На відміну від них, Скоропадський не був соціалістом і вони боялися, що він зі своїм корпусом захопить владу і стане диктатором. Справді, така загроза існувала, але досліджуючи матеріали цього періоду, можна зробити висновок, що в цей час в його плани це не входило. Крім того маючи таку могутню збройну силу, він міг це зробити без перешкод. Помічаючи негативне ставлення до себе Генерального Секретаріату, Скоропадський 24 грудня іде у відставку і передає командування корпусом генералу Гадзюкові [19, с. 49]. Але дисципліна й боєздатність корпусу під впливом загального настрою й агітації більшовиків падали з кожним днем. Коли більшовики оголосили демобілізацію старої російської армії, солдати корпусу в середині січня оголосили часткову демобілізацію в себе. У лютому корпус перестав існувати.

Генеральний Секретаріат звернувся з відозвою до солдатів-українців, в якій звинуватив Раднарком у тому, що той довів Росію до загибелі і тепер бажає цього Україні [9, ф.2067, оп.1, с.3811, арк.234]. Проте ініціатива до цього часу була втрачена. Вона перейшла в руки більшовиків. Пізніше самі діячі Центральної Ради визнавали, що українські солдати не бажали воювати проти більшовиків, тому що ті, прийшовши до влади, одразу ж вирішили два корінні питання, які найбільше хвилювали солдатів, – негайне перемир'я на фронті і радикальна аграрна реформа. Центральна Рада запізнилася у цьому, хоча в подальшому пробувала під тиском мас виправити допущені прорахунки. Тому усілякі переміщення, що проводив Військовий секретаріат в командних військах Армії УНР, не могли покращити стан справ. Ось як писав про це полковник В. Прихода: "Теоретично існувала армія на фронті, якою керував головнокомандувач полковник Капкан. Але за поведінкою цього війська було зрозуміло, що головнокомандувач є, а армії немає. Тоді замість полковника Каплана був призначений сотник М. Шинкар, але справа від цього не покращилась" [3, с. 15].

Значні сили більшовики зосередили навколо Могилева-Подільського: 2-й кавалерійський корпус VII армії, 16-й Сибірський гірський артилерійський дивізіон, 48-й дивізіон, 2-й польовий артдивізіон VIII армії. Усі ці частини просувалися у напрямку Жмеринки, а далі на Київ для знищення Центральної Ради. Половину їх складу, як доносили з штабу фронту, становили українські частини [9, ф.2067, оп.1, с.3811, арк.103]. Не треба, однак, перебільшувати вплив більшовиків на цих солдатів. Вирішальне значення тут мали якраз їхні матеріальні вимоги. Про це прямо говорилось у тому ж донесенні: "Маса піде за тим, хто годує, а якщо можна було б прислати для українців взуття і одяг, питання українізації полегшилося б. Зауважте, – вказувалось в ньому, – що грошова сторона важливіша від агітації. Негайно треба привезти з собою деяку суму грошей. Вожаки це особливо підкреслюють" [9, ф.2067, оп.1, с.3811, арк.103]. З цього зрозуміло, що важливу роль в залученні солдат на бік більшовиків відігравали гроші, що були в наявності у більшовиків. Без них одна ідейна агітація приносила мало користі.

Генеральний Секретаріат гарячково намагався зміцнити свою владу над армією. На засіданні Малої Ради 3 січня 1918 р. розглядалось питання про формування загонів волонтерів. Для цього

був розроблений спеціальний закон. 3 січня 1918 р. УЦР прийняла "Закон про створення народного війська", ухвалений Малою Радою [29, с. 9, 19, 32, 56; 30, с. 88–91].

Виступивши під час дискусії, призначений замість С. Петлюри на пост генерального військового секретаря М. Порш, дав аналіз стану військ Центральної Ради. "Фактично, – сказав він, – армія вступила в стадію деморалізації. Солдати розбігаються. Люди втікають з фронту натовпами" [7, 5 січня]. З метою збереження армійського майна він запропонував організувати наймані каральні загони [7, 5 січня]. Помилкою М. Порша було те, що він видав наказ про скасування рангів, що ще більше призвело до руйнування армії [2, с. 52]. Криза військового будівництва проявилась у тому, що на свої збройні сили покласти вже було неможливо. Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко пізніше писав: "На наших очах "розкладались" найзавзятіші полки, що прибували з таким ентузіазмом до Києва... губили все своє завзяття, потім падали в апатію, в "нейтралітет" до більшовиків" [31, с. 156].

Отже, незважаючи на пишні фрази про "мільйони багнетів", на розсилання наказів арміям та цілим фронтам, вища військова влада на Україні наприкінці 1917 р. фактично не мала в своєму розпорядженні жодної реальної сили, крім відділів добровольців. Уряд не мав реальної збройної сили. Українське військо, усі ці численні "українізовані" полки, дивізії і корпуси танули як сніг, далеко швидше, ніж відбувалася їхня українізація. Ентузіазм літа 1917 р. проминув безслідно, і від "мільйонів багнетів", про які так гордо говорилось влітку, не залишилось і сліду. Український уряд не зміг організувати нову Українську армію у рішучу хвилину, коли насувалася на Україну більшовицька навала, не мав на кого спертися.

У середині січня 1918 р. Генеральний Секретаріат зробив відчайдушну спробу нейтралізувати вплив більшовиків на армію. Для цього 16 січня фронтова рада Південно-Західного фронту запровадила посаду Революційного головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. Ним став поручник Кудря [9, ф.2067, оп.1, с. 64, арк.2]. У своїх відозвах до війська він обіцяв провести до кінця демократизацію армії. Головною метою, яку він переслідував, було захистити армію від впливу більшовиків, показати, що Центральна Рада йде в авангарді революційного руху, демократизації армії. Новий головнокомандувач взявся за демократизацію. Почався розпад частин армії фронту [9, ф.2148, оп.1, с.12, арк.140]. Це було потрібно Центральній Раді. Використовуючи втому солдатів від війни, що продовжувалась, вона хотіла швидше розформувати більшовицькі частини, вислати їх за межі України. Ревкоми VII і XI армій заявили, що не підкоряться їй [9, ф.2131, оп.1, с.87, арк.23; ф.2148, оп.1, с.12, арк.140.]. У становищі, що склалося, Центральна Рада прагнула зміцнити свою владу законодавчо через Українські Законодавчі збори. Проте провести вибори в умовах військових дій і початку стихійної деморалізації фронту було неможливо. Тим не менше, вибори там, де вони відбулися, показали, що українські соціалістичні партії – УСДРП і особливо УПСР, користувалися значним впливом серед солдатських мас. У виборчій компанії взяли участь і більшовики. Переважно це зводилось до розгортання серед солдатів агітації проти Українських Законодавчих зборів, до розгону виборчих дільниць. Така тактика була продовженням їх політики до скликання Всеросійських Законодавчих зборів, які були ними розпущені 6 січня 1918 р. Про це свідчили багаточисленні факти, наприклад, арешти виборчих комісій Особливої армії, в результаті чого цілі корпуси не змогли взяти участь у голосуванні [16, ф. 1194, оп. 1, с.3, арк. 14]. Крім того, армію охопила стихійна демобілізація і, як відзначав в своєму звіті голова виборчої комісії Особливої армії Яценко, "можна вважати, що перевибори в Особливій армії не відбулися, оскільки до 1-го лютого не останеться ні одного солдата на фронті" [9, ф. 2067, оп.1, с. 2163, л. 29]. Вибори в Українські Законодавчі збори фактично були зірвані і на Румунському фронті. Так, в VIII армії внаслідок бойових дій, що почалися між українськими військовими організаціями і більшовиками, а також інтервенції військ королівської Румунії, вони теж не відбулися [16, ф. 2185, оп.1, арк. 3].

В середині січня 1918 р. боротьба між Центральною Радою і більшовиками переходить у свій завершальний етап. Зі сходу вона була затиснена військами більшовиків у складі червоних козаків, балтійських матросів та петроградських червоногвардійців; з північного сходу через Бахмач на Київ рухались частини 1-го Мінського загону і московські червоноармійці. У тилу Центральної

Ради стояли більшовицькі частини Південно-Західного і Румунського фронтів. Фактично, вона залишилася без тилу. Кільце оточення Центральної Ради звужувалось. З заходу від Києва на Фастів продовжували наступати частини 2-го збільшовиченого гвардійського корпусу. На цій ділянці були сконцентровані дві українські дивізії під командуванням генерала П. Скоропадського.

У боях з радянськими військами збройні формування УНР зазнали поразки. У січні 1918 р. пішов у відставку уряд В. Винниченка, розпочалося формування нового уряду (він отримав після виходу Четвертого універсалу назву Ради Народних Міністрів) під проводом В. Голубовича. Але перебуванню Центральної Ради в Києві залишились лічені дні. Червоні війська під командуванням М. Муравйова просувалися в напрямку на Київ.

Більшовицькі війська все ближче і ближче підходили до Києва. Центральна Рада збирала рештки відданих їй сил, хоча до того часу були "українізовані" 23 дивізії і в запіллі було 9 полків [32, с. 325]. Проте війська, що їх захищали, втратили свою боєздатність. Вони були дезорганізовані, оскільки 9 січня за розпорядженням більшовицького комісара Південно-Західного фронту Г.В. Разжигіна, був відключений телефонний зв'язок. 9 січня 1918 р. більшовицькі війська під командуванням Муравйова підійшли до Києва і почали обстрілювати його з гармат. За цих умов Центральна Рада віддала розпорядження про евакуацію. У ніч з 12 на 13 січня Генеральний Секретаріат на автомобілях змушений був покинути Київ і переїхати до Житомира. Рештки військ Центральної Ради в ніч на 14 січня покинули Київ. Їх загальна чисельність становила 3000 осіб [33, с. 62]. Вони відступали по Святошинському шосе. З Святошина перейшли в с. Гнатівку. За кількістю назв частин тут була ціла армія. Але справді виявилось, що це була усього лише велика кількість штабів вже неіснуючих частин. Частини, що збереглися, мали хіба що назву і були дуже малими. Наприклад, Георгівський полк складався з 8 осіб, Полуботківський – 5, Наливайківський – 21, Сагайдачного – 6, Богданівський – 120. Найбільшою частиною були республіканці полковника Болбочана [34, с. 9]. У Гнатівці була скликана нарада, на якій було вирішено звести усі залишки частин в одну – Окремий Запорізький загін. Усі частини, за винятком коша С. Петлюри, об'єдналися в один – 1-й Запорізький загін під командуванням генерала А. Присовського. З Гнатівки загопи пішли на Житомир, а звідти разом на Коростень. У той час більшовицькі частини VII армії в авангарді з 2-м гвардійським корпусом захопили Проскурів, Козятин, Жмеринку і повернули на Бердичів. 2 лютого його гарнізон капітулював.

Авангард 2-го гвардійського корпусу – Кексгольмський полк і мортирний дивізіон рухалися на Козятин, зайняли Фастів, Васильків і 3 лютого 1918 р. вступили у Київ. Ліквідація залишків війська Центральної Ради продовжувалась. Після захоплення Бердичева більшовицькі війська направились на Житомир. Центральна Рада змушена була відступити у Володимир-Волинський, а решта її військ зосередилась у Коростині. Тут було завершено формування нового загону. Проте обстановка в місті була дуже небезпечна, більшовики мали тут великий вплив. Сформований загін – 2-й Запорізький курінь – був відправлений у Сарни, де перебували більшовицькі частини 2-ї Фінляндської дивізії. Йому вдалося їх роззброїти, завантажити у товарні вагони і відправити на північ. Тим самим була забезпечена можливість перебування у місті Центральної Ради, також тут вона була під захистом австро-угорських військ.

У цей час представники Центральної Ради вели мирні переговори в Бересті з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Однак для повноправних переговорів на міжнародному форумі потрібно було оголосити незалежність України. Під тиском цих чинників Центральна Рада 9 січня 1918 р. проголосила IV Універсал, за яким Українська Народна Республіка стає самостійною і незалежною державою. Цей Універсал перейменував Генеральний Секретаріат у Раду Народних Міністрів, замінив армію на міліцію і призначив на 20 січня 1918 р. скликання Українських Установчих Зборів. За тиждень після проголошення Четвертого Універсалу склав повноваження кабінет Володимира Винниченка 17 січня 1918 р. головою Ради Міністрів був обраний Всеволод Голубович. Був сформований новий уряд, в якому, крім двох соціал-демократів, усі міністри належали до УПСР.

27 січня 1918 р. був підписаний Берестейський мир між УНР і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. Цим миром визнавалася УНР як самостійна держава, визначено

західні кордони України, встановлено з нею дипломатичні відносини. Після підписання Берестейського договору уряд УНР звернувся 30 січня до німецького уряду з проханням про військову допомогу, і з 6 лютого 1918 р. німецько-австрійські війська почали звільняти окуповані більшовиками землі.

Отже, грудень 1917 – січень 1918 рр. був періодом жорстокої боротьби між Центральною Радою та більшовиками. Значну роль у цій боротьбі відіграли військові частини Південно-Західного і Румунського фронтів. Після більшовицького перевороту ставало ясно, що все те українізоване військо та доволі численні полки Сердюцьких дивізій стали небоєздатними. Стомлені світовою війною та загітовані більшовицькими агітаторами, вони були нейтрально налаштовані до ідеї незалежності України, а деякі навіть вороже. Теоретично існувала армія на фронті, якою керував головнокомандувач полковник Капкан. Але з поведінки того війська було зрозуміло, що головнокомандувач є, але армії немає. Тоді замість полковника Капкана був призначений головнокомандувачем штабс-капітан М. Шинкар, але від цього справа не покращалась. У результаті солдатські маси виступили або на боці більшовиків, або ж зайняли стосовно них нейтральну позицію, тим самим посилюючи їх. Більшовикам, за допомогою демагогічних гасел, вдалося вирвати в українських партій ініціативу у проведенні радикальних суспільних реформ.

Антимілітарні установки більшості лідерів українських соціалістичних партій, неналадженість належного зв'язку їх з українізованими частинами, недооцінка ними вирішення соціального питання і призвели до поразки української революції. Все це не дало можливості новоствореним українським військовим частинам стати опорою новонародженої Української Народної Республіки, і як наслідок, – спричинило розклад і припинення існування більшості українських військових частин у січні 1918 р.

1. Порохівський Г. Спогади про 1-й Український Корпус // Календар "Дніпро". – Львів, 1934. 2. Іванис В. Симон Петлюра – президент України. 1879–1926. – Торонто, 1952. 3. Прихода В. Симон Петлюра – вождь українського війська // Табор. – 1936. – № 28–29. 4. Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. – Ч.2. 5. Нова Рада. 6. Солдатенко В.Ф. До оцінки організації "українських більшовиків" // УІЖ. – 1989. – № 6. 7. Робітничая газета. – 1917. 8. Вісник Генерального Секретаріату Військових справ. – 1917. 9. Російський державний військово-історичний архів. 10. Вісник Генерального секретаріату УНР. – 1917. 11. Романчук О. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту // Ленінська молодь. – 1990. 12. Большевицкие организации Украины (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.): сб. док. и матер. – К., 1977. 13. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. – в 2-х т. – Ужгород, 1932. – Т.1. 14. Народна Воля. – 1917. 15. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. – Т.2. – Відень, 1921. 16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. 17. Краснов Ю. Незабутні дні // Октябрь на фронте. – М., 1967. 18. Серета М. Сторінка з історії визвольної боротьби. – Львів, 1931. 19. Скоропадський П. Спогади. – К., 1992. 20. Капустянський М. Доповнення до "Історії українського війська". – К., 1992. 21. Еремін К.Г. Солдатские версты. – М., 1960. 22. Голуб П.А. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов. 23. Кичий И.В. Борьба за власть Советов на Правобережной Украине. 24. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне. – Т. – М., 1924. 25. В. Голубко. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів. – 1997. 26. Науменко Ю. На переломі // ЗД. – Варшава, 1935. – № 5. 27. Васильков А.М. Військова діяльність більшовиків України в період підготовки і проведення Великого Жовтня. – К., 1964. 28. Гарчев П.І. Червона Гвардія України у боротьбі за владу Рад. – К., 1983. 29. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: програмні документи перших українських політичних партій. – К.: Україна, 1992. 30. Українська Центральна Рада.: док. і матер.: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т.2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. 31. Винниченко В. Відродження нації. – Київ–Відень, 1920. – Ч.2. 32. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – Торонто, 1970. – Т. 1. 33. Стефанів З. Українські збройні сили в 1917–1920 рр.: Воєнно-історичний нарис. – Коломия, 1935. – Ч.1. 34. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. – Львів, 1928.